

BİR ELEŞTİRİ DENEMESİ

Şerif Aktaş'ın *Şiir Tahlili (Teori-Uygulama)*

Gökhan REYHANOĞULLARI

Her edebiyat eleştirisi, biraz subjektif ve şahsidir. Bu anlayıştan hareket edilerek yola çıkılırsa, varılacak nokta daha iyi tayin edilmiş olur. Yorumların ve değerlendirmelerin, kesin ve mutlak bir üslupla sonuçlandırılması, yapılan eleştiriye de zarar vereceğinden bu tutumdan kaçınmak gerekir. Bir sosyal bilim olarak edebiyat ve daha da özelde eleştiri, kesinlemeden çok genellemedir. Çünkü bu genelleme, eseri değerlendirip hüküm verirken yaşanan devrin bakış açısına göndermede bulunur ve onu temsil eder. Bu bakış açısına, eleştiri kuramında “çağdaş bakış açısı” denilmektedir. Eleştirinin şahsi ve subjektif oluşu bu bakış açısından kaynaklanmaktadır. Fuat Köprülü'nün, “*münekkid doğrudan doğruya kendisinin o eserden aldığı 'duygulanma payı' nı şahsi zevk ve kanaatine göre izah eder.*”¹ ifadesi bunu destekler niteliktedir.

Eleştiri, mutlak surette bir teoriye dayanmalı ve edebiyat tarihinden faydalanmalıdır. Çünkü edebiyat teorisi, eleştirisi ve tarihi birbirinden ayrı kavramlar olsa da aralarında oldukça derin bir ilişki vardır. İyi bir eleştirmenin, iyi bir teorik formasyona ve edebiyat tarihi bilgisine sahip olması gerekir; aksi takdirde yaptığı eleştiri bilimsel olmaktan uzak, dağınık, çok kişisel, karışık ve düzensiz olur. Çünkü teori, eleştiriye bilimsel kılık verir, subjektifliğini yok etmez; ama azaltır. Her eleştirinin içinde bir teori olacağından genellikle şu ayırım yapılır: teorik eleştiri ve pratik eleştiri. Ancak bu ayırımdan ziyade, genellikle teori ve eleştiri diye bir kabul vardır. Teorik eleştiri daha çok bir teori önerirken pratik eleştiri eserle ilgili değerlendirme sunacağından buradaki tutumumuz pratik eleştiri düzlemindedir.

1 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 28.

Edebiyat dünyasının dört temel unsuru vardır ve edebiyat bütünüyle bunların üzerine kurulur. Bu temel unsurlar; evren (tabiat, dış âlem, sosyal hayat...), sanatçı (şair, yazar, eleştirmen...), eser (şiir, roman, tiyatro...) ve okurdur (hitap edilen kişi, seyirci...). Edebiyat teorileri, eleştirileri ve tarihleri bu unsurlar etrafında şekillenir. *Evreni* esas alan eleştiriler, “yansıtma teorisi”ne dayanır. Tarihî eleştiri, sosyolojik eleştiri ve Marksist eleştiri evren görüşüne bağlı olan eleştiriler arasında yer alır. *Sanatçının* merkezde olduğu eleştiriler, “anlatımcılık teorisi”ni; psikanalitik eleştiri, biyografik eleştiri ve mit (arketip) eleştirisi sanatçının eser üzerindeki etkisini esas alır. *Esere* önem veren ve onu edebiyatın gayesi olarak gören anlayış, daha çok dil teorileri üzerinden ortaya çıkmıştır. Rus biçimciliği, yeni eleştiri, yapısalci eleştiri ve stilistik eleştirisi, edebî eser dışında hiçbir şeye itibar etmeme görüşündedir. Son olarak *okuru* esas alan teoriler, edebî metnin anlamlandırılmasında okurun pay sahibi olduğunu vurgularlar. Bu görüşler, “alımlama teorisi”ne dayanır ve bilinç eleştirisi (fenomenoloji), alımlama estetiği, okur tepkisi eleştirisi, feminist eleştiri, konuşma aktı eleştirisi gibi anlayışlarla temsil edilir.

Zihniyet ve dil meselesini ele alırken yukarıda bahsettiğimiz temel unsurlardan hareketle açıklamalarda bulunmak yerinde olur. Şerif Aktaş'ın yazımına konu olan eserindeki şiir tahlillerinde, metnin esas alındığı ve başka hiçbir şeye itibar edilmediği görüşü hâkimdir: “*Farklı disiplinlerin metotlarıyla metne yaklaşım aynı incelemede biraz tarihî bilgi vermenin, metnin çağrışımlarından yola çıkarak başka alanlardaki bilgileri sergilemenin şiir çözümlemesi olamayacağı sezdirilmek arzu edildi.*”² Ancak zihniyetin tanımı yapılırken tamamen döneme vurgu yapılmış; hatta “*çözümleme ve değerlendirme işini gerçekleştirecek kişinin, eserin yazıldığı dönemin en geniş anlamda kültür değerleri, yaşama tarzı, insanlar arası ilişkileri düzenleyen güç ve kurallar bütünü hakkında bilgisi olması gerektiği*”³ dile getirilmiştir. Yani inceleme ve çözümleme yapacak kişinin dönem hakkında yeterli bilgi birikimine sahip olması gerekir, aksi takdirde metni anlaması imkânsız hâle gelir. Bu anlayış bizi “evren”i esas alan eleştirilere yönlendirir. Tarihsel eleştirinin ilkesel olarak hareket noktası da Aktaş'ın savunmuş olduğu düşüncelerle paralellik gösterir. Okurun geçmiş yüzyıllarda yazılmış bir eseri anlayabilmesi, değerlendirebilmesi ve onun tadına varabilmesi için eserin yazıldığı çağdaki koşullar, inançlar, dünya görüşü, sanat anlayışı ve gelenekler hakkında bilgi sahibi olması gibi anlayışlar zihniyet kavramının bir başka şekilde dile getirilmiş hâlidir. Aynı şekilde Hippolyte Taine'in sosyolojik eleştirisi de aynı yönde düşünce-

2 Şerif Aktaş, *Şiir Tahlili Teori-Uygulama*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s.10.

3 *age.*, s. 30.

lere sahiptir. Sosyolojik eleştiri, edebiyatın kendi başına var olmadığı, toplum içinde doğduğu ve toplumun bir ifadesi olduğu anlayışından doğar. Bu anlayışa göre edebî eserler gelişigüzel gökten inmez, onların yaratıcıları, ülkelerinin iklimi, fiziksel, politik ve sosyal koşulları tarafından belirlenmişlerdir. Sosyolojik eleştiri ırk-ortam-an (zaman) kavramları üzerinde şekillenir. Buradaki “ortam” kavramı, edebiyatı açıklamada en önemli rolü oynar. Ortamı meydana getiren koşullar arasında iklim, toprak, coğrafi konum ve toplumsal koşullar yer alır.⁴ Bu sebeple “ortam” kavramı bizi zihniyet kavramıyla karşı karşıya bırakır. Çünkü ikisinde de eserin yazıldığı dönemin siyasi, dinî, ekonomik, kültürel, sosyal ve sanatsal ortamı esas alınmıştır. Bu eleştirinin algısına göre eser, devrin bir belgesi ve kopyasıdır; eserin anlamı bir bakma devrin anlamıdır. Buradaki benzer görüşler, bizi bir çelişkiye götürür; çünkü Şerif Aktaş, metni esas aldığı dile getirirse de evren odaklı bir anlayış ortaya koyar. Bir diğer mesele de devrin zihniyetinin önceden bilinmesi, incelemenin metinden hareketle yapılmasını engeller, metni devre dışı bırakır. Yorumlar, her ne kadar metinden yapılmış gibi görünse de genellikle daha önceden var olan bilgi sunulmuş olur, çünkü yazar da metni anlamak için önceden hazır bir bilgi birikiminden bahseder. Böylesi bir anlayış, eleştiriye metinden uzaklaştırır, estetik ölçütlerin dışına taşımış olur. Keza Berna Moran’ın şu görüşü de böylesi bir tutumun sakıncalarını ortaya koyar: “*Sosyoloji bilimine dayanan edebiyat çalışmalarının büyük bir kısmı, edebiyat eleştirisi sayılmaz.*”⁵ Bunun yanı sıra evren odaklı anlayış bir kenara bırakılırsa bile *eseri* esas alan bütün edebî eleştiriler de dönemi devre dışı bırakır. Bu sebeple yazar her ne kadar metin odaklı çözümlenme yaptığını söylese de buna pek uymaz. *Rus biçimciliği/formalizmi, yeni eleştiri, yapısalcı eleştiri ve stilistik eleştiri* eseri esas almakta, hiçbirisi eserin yazıldığı döneme itibar etmemektedir. Bu eleştirilere göre sanat eserini diğer yapıtlardan ayıran özellik; dış dünya, sanatçı ya da okur ile olan ilişkisinde değil, eserin kendi düzeninde bulunur.

Rus formalizmine göre, temel alınması gereken husus sanatçının dil karşısındaki tutumudur. Dış dünyayı algılamak, onu kavramak ikinci derece bir sorundur ve yazınsallık; metnin, dış dünya ile bağlantısında değil dilin kurallarının kırılmasıyla, yeni düzenlenişleriyle ilgili biçimsel sorunlarda yatar. O hâlde bu edebî eleştirinin asıl meselesi, metin ve onun dilidir. Sosyal durumun edebiyata yansımalarını incelemek doğru değildir. Yani, ne sosyal durum ne ekonomik ne de pragmatik konular eleştirmeni ilgilendirir.

4 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 85.

5 *age.*, s. 85

Rus formalizminin bir benzeri olan yeni eleştiri de metni esas alan bir teoridir. Bu teori kendisinden önceki bütün anlayışları, edebiyata edebiyat olarak bakmak yerine dikkatlerini başka yönler üzerine çevirmesinden dolayı reddeder. Yeni eleştiri, “*metnin kendine eğilmekten, onu bir sanat eseri olarak incelemek ve yorumlamaktan yanadır. Bir edebiyat eseri, yazarından, okurundan ve yazıldığı tarihin toplumsal ve tarihsel koşullarından bağımsız, kendi başına yeterli olan, kapalı, dilsel bir düzendir.*”⁶ Buna göre, inceleme konusu, doğrudan doğruya eserin kendisidir. Yeni eleştiri, edebî metnin anlamının ortaya konulabileceğine ve bunun da metnin kendisinden çıkarılabileceğine inanmaktadır. Özellikle bu eleştirinin getirmiş olduğu “kapalı okuma” terimi ise, metnin başlı başına bir varlık ve eserin dışı kapalı bir dünya olduğu, dış dünyadan herhangi bir şeye dayandırılmayacağı anlayışından gelir. Bu görüşlere dayanarak, “*iyi bir edebiyat eserinde düşünsel öge, metnin bağlamından çıkarıldığında tek başına taşıyacağı göndergesel anlamı metnin kapalı dünyasında taşımaz. Gerçek dünyaya değil, eserin kapalı dünyasına gönderme yapar ve imge, ritm, simge gibi diğer ögelerin yanında alır yerini.*”⁷

Metni esas alan bir diğer teori ise yapısalcılıktır. Saussure ve Strauss’un görüşlerine dayanan bu teori edebî eseri, işaretlerden oluşan bir estetik yapı olarak görür. Bu estetik yapı, belli kurallara ve kodlara göre düzenlenir. Eserin mesajı veya anlamı, bu kural ve kodların açıklığa kavuşturulmasıyla ortaya çıkar. Yapısalcılar, bu edebî dili esas aldıklarından dönemin, dönemin tarihsel durumunun ve şartlarının dikkate alınmaması gerektiğini dile getirirler.

Aslında burada önemli olan Aktaş’ın esas aldığı “dönem” kavramıdır. Bu kavramdan kasıt nedir ve dönem hangi ölçülerle belirlenebilir? Dönemin tarihsel sınırlaması nasıl alınmalıdır? Bu dönemi, diğer dönemlerden ayıran meseleler ve özellikler nelerdir? Örneğin ele aldığımız eserde, “Orta Dönem Türk Edebiyatı” başlığı altında yapılan incelemeler neredeyse yedi yüzyıllık bir sürecin eserlerinden alınmıştır. Yedi yüzyıllık süreç bir dönem midir? Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan “Yenileşme Dönemi” hangi özelliklere göre biçimlenmiş bir dönemdir? Aynı şekilde 20. yüzyıl başlı başına bir dönem midir? Bu soruya olumlu bir cevap vermek mümkün değildir; çünkü “Orta Dönem” denilen süreçte; 13. yüzyıldan alınan Yunus Emre ile 18. yüzyıldan alınan Nedim aynı dönemin zihniyetini taşımaz. Keza 17. yüzyılda şiir söyleyen Karacaoğlan ile aynı dönemde eserlerini kaleme alan Nef’î’nin zihniyetinin uzaktan yakından alakası yoktur. Karacaoğlan’ı incelerken Aktaş,

6 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 160.

7 *age.*, s.168.

metinde hâkim olan “aşk zihniyetinin” farklı bir anlayıştan yani zihniyetten kaynaklandığını dile getirir. O hâlde bu dönemde bir zihniyet farklılığı vardır. Aynı dönem içinde divan edebiyatı aşk zihniyeti ile halk edebiyatı aşk zihniyeti mevcuttur.⁸

Bu durum özellikle 20. yüzyılda daha da kaotik bir hâl alır. Bu süreçte hâkim bir zihniyetten ve buna bağlı bir şiirden bahsetmek oldukça zordur. Nitekim Şerif Aktaş, birden fazla başlık altında bu farklılığı aslında ortaya koymaktadır. Bu yüzyılın başında Servet-i Fünun’u devam ettirenlerin yanı sıra, millî bir edebiyattan bahsedilenler, saf şiir peşinde koşanlar, memleket şiiri yazarlar, halkçı duyarlılıkları olanlar ve nihayetinde serbest anlayışta olanlar vardır. Bu anlayışların, hemen hemen aynı yıllara denk düşmesine, aynı dönemde eser vermesine rağmen birbirlerinden oldukça farklı zihniyetlere sahip olduğu görülmektedir. Millî duyarlılığın en üst seviyede olduğu dönemde Ahmet Haşim, akşam şiirleri kaleme alırken Yahya Kemal de saf şiirlerle aşkı yazmaktaydı. Ancak bilinen bir gerçeklik şu ki Yahya Kemal, dönemin zihniyetine düşünceleriyle destek verirken sanatına tamamıyla onları dâhil etmemiştir. Ahmet Haşim, cephede görev almıştır; ancak şiirleri hayalî beldelerle, akşamlarla, göllerle doludur. O hâlde böylesi bir dönemde en azından şiir üzerinde hâkim bir zihniyetten bahsetmek pek doğru değildir. Ayrıca, “*Şiir dönemin zihniyetini taşır.*” düşüncesinden hareketle şunu söylemek mümkündür: II. Abdülhamit Dönemi’nde baskı ve istibdadın hâkim olduğu kabul edilmektedir. Yani dönemin baskın zihniyeti budur. Sanatsal ortamda dergi ve gazetelere bakıldığında birçok yazının sansürlendiği görülmektedir. Ancak o dönemde yazılan şiirlerde bu durumdan açıkça söz edilmemekte; Abdülhamit’in bu anlayışının eleştirisi yapılmamaktadır. Servet-i Fünun bu baskıdan bahsetmemiş, örneğin Fikret kendi ruh hâlinde, kötümser bakışından, kişisel problemlerinden, özlemlerinden hareketle şiirlerini yazmıştır.

Zihniyet meselesini bir kenara bıraktığımızda karşımıza “dil” olgusu ortaya çıkıyor. Bu eserde yapılan şiir incelemelerinde metinden hareket edildiği ifade edilmesine rağmen, metnin değişmeceli (mecaz) yapısı açıklanmamış, imge sistemi, semboller, kodlar üzerinde durulmamıştır. Yukarıda bahsedilen bütün metin merkezli teoriler, özellikle yeni eleştiri; metnin belli kurallara ve kodlara göre oluşturulduğunu, metnin kendisinin bir imaj olduğu görüşünü savunur ancak Şerif Aktaş, şiirlerin imge yapısından bahsetmez. Teori kısmında uzun uzun üstünde durduğu değişmeceli (mecaz) ve sanatsal dil özelliğini uygulamada göstermez.

8 Şerif Aktaş, *Şiir Tahlili Teori-Uygulama*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 67.

Şerif Aktaş'ın eksik bıraktığı bir başka önemli mesele de, metnin açıklanması ve yorumlanmasını okura bırakmasıdır. “*Elbette okur metin karşısında son derece hür ve bağımsızdır. O, metinden hareketle istediğini söyleme hakkına da sahiptir.*”⁹ Buradan hareketle her okurun metin karşısında özgür olduğunu ve istediği her anlamı çıkarabileceğini söyler. Ancak daha sonraki sayfalarda, bir metni anlayıp yorumlayabilmek için belli bir bilgiye, kültür seviyesine sahip olunması gerektiğine vurgu yapar. Aktaş'a göre anlama, yorumlama ve değerlendirme işi, çözümlemenin sonucu olarak gerçekleştirilen bir etkinlik olduğundan, bunlar okurun inceleme ve çözümleme sonucu kendi kültür birikimi ve zevk seviyesine göre, okurun zihin ve hayal dünyasında gerçekleşecek hususlardır.¹⁰ O hâlde metin karşısında bu kültüre sahip olmayan bir okur metni hiç anlamayacak ve ondan faydalanamayacaktır. Böyle bir okuru teorisyenin düşünmesi gerekir.

Bir teori ortaya konurken aynı zamanda bütün yönleriyle uygulanabilir olması gerekir. Teorisyen, okura örnek bir açıklama ve yorumlama getirmelidir ki okur daha sonra bu teoriyi uygularken bilinçli davransın. Teorisyen kendi yorumunu yapmalıdır. Okur isterse buna katılmayabilir, yorumu eksik görebilir. Asıl bu noktadan sonra iş okura bırakılabilir. Aksi takdirde ortaya konulan teori, uygulama esnasında bu okur için soyut düzlemde kalır. Ayrıca metni esas alan bütün teoriler bu anlayışa karşıdır. Özellikle yeni eleştiri, okuru dikkate alma meselesine karşılık “tesir safsatası” kavramını ortaya koyar. Bu kavrama göre, okurun metin karşısındaki serbestliği, metne zarar verir ve metinden uzaklaşmaya sebep olur; çünkü bu, subjektif bir durumdur ve kaos oluşturur. Okurun yorumları, metinle ilişkili olmaktan çıkar ve okur psikolojisiyle veya mizacıyla ilgili denemeler hâline dönüşür. Aktaş, okurun eser karşısındaki konumunu önemseyerek “okur tepkisi eleştirisi”nin anlayışına dâhil olur. Ancak edebî metne itibar eden bir anlayışın, okurun anlamlandırma sürecinde takınacağı subjektifliği kabul etmesi mümkün değildir. Çünkü aynı metin karşısında, bir erkek okur ile daha çok feminist bir tavır takınacak olan kadın okur çok farklı boyutlarda anlamlar çıkaracaktır.¹¹

Bir genelleme yapılacak ise dönemin zihniyeti yerine, şairin zihniyeti söz konusu olmalıdır. Çünkü aynı dönemde yaşayan birçok şair, farklı anlayış ve dünya görüşündedir. Buradan hareketle aslında Şerif Aktaş, “zihniyet” kavramı yerine “ideoloji” kavramının da kullanılabileceğini söyler, ancak onu da

9 Şerif Aktaş, *Şiir Tahlili Teori-Uygulama*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 10.

10 *age.*, s. 42

11 Jonathan Culler, *Yazın Kuramı*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 94.

döneme bağlar.¹² Bu da eksik bir açıklamadır. Terry Eagleton, eleştiri ve ideolojiyi tartıştığı bir eserinde haklı olarak “*edebî metnin, ideolojisinin ifadesi*”¹³ olamayacağını dile getirir. Eğer genellenecek ve daha geniş bir çerçeveden bakılacak olursa, zihniyeti belirleyen şey dönem değil, şairlerin bağlı olduğu edebî gelenektir. Yani zihniyeti gelenek belirler. Divan edebiyatına bağlı olan şairlerin zihniyetleri, halk şairlerinin zihniyetleri, daha dar bağlamda olan edebî toplulukların zihniyetleri aynı olur. Örneğin Servet-i Fünun’un veya millî hassasiyeti paylaşanların zihniyeti aynı olur ve hangi dönemde yaşıyor olurlarsa olsunlar aşağı yukarı aynı çerçevede kalırlar. Elbette yaşadıkları çağın özellikleri de devreye girer, ancak hâkim bir zihniyet olmaz.

Sonuç olarak Şerif Aktaş, aslında şiir teorisini “Şiir ve Zihniyet”, “Şiirin Yapısı”, “Şiirin Teması”, “Şiirin Dili”, “Şiirin Ahengi”, “Şiirin Geleneği”, “Şiirin Gerçeklikle İlişkisi”, “Şiirin Anlamı”, “Şiirin Yorumu” ve “Şair ve Metin” başlıkları altında oluşturduğunu dile getirmiştir.¹⁴ Ancak sadece ilk beş kavram üzerinde durmuş, diğer başlıklar hakkında bilgi vermemiştir. Aktaş’ın başlıklarını vermesine rağmen incelemediği bu kavramlar hakkında geniş bilgi, Ankara merkezli Bilge Ders Kitapları Yayınlarından 2005’te çıkan *Türk Edebiyatı* adlı eserinde yer almaktadır.¹⁵ Bu eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Güzel Sanatlar ve Edebiyat”, ikinci bölüm “Coşku ve Heyecanı Dile Getiren Metinler (Şiir), üçüncü bölüm ise “Olay Çerçevesinde Oluşan Edebî Metinler”dir. Ancak Aktaş, bu eseri oluştururken sadece şiir bölümünü tasarlayarak kitap hâline getirmiştir. Her iki şekilde de bu eser, edebiyatımızda geniş bir boşluğu doldurmak bahsinde önemli ve başarılıdır. Özellikle Türk edebiyatında teorisiz, plansız, programsız yapılan eleştiriler ve incelemeler mevcut iken böylesi bir çalışmanın varlığı daha da önem arz eder. Ancak şunu da söylemek gerekir ki Şerif Aktaş, daha çok karma bir teori, pratik bir eleştiri teklifi ortaya koymuştur. Uygulanabilirliği bakımından geçerlidir, ancak aynı gelenekten beslenen şiirler için uygulanması daha doğru sonuçlar verir. Teorinin uygulanabilirliğini kolaylaştırmak bakımından şiirlerin seçimi bilinçli yapılmış, ileri sürülen fikirlere yönelik hareket edilmiştir. Genel itibarıyla da Türk edebiyatına bir bütüncül yaklaşım söz konusudur. Eski, yeni, halk veya serbest anlayışları temsil eden bütün metinlere de yer verilmiş olması dikkate değerdir. Sonuç olarak Şerif Aktaş’ın deyişiyle bu bir tekliftir ve mutlak bir yöntem yoktur.

12 Şerif Aktaş, *Şiir Tahlili Teori-Uygulama*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 30

13 Terry Eagleton, *Eleştiri ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, Ankara 2009, s. 73.

14 Aktaş, *age.*, s. 28.

15 Şerif Aktaş, *Türk Edebiyatı*, Bilge Ders Kitapları, Ankara 2005.